

golmož na telovadišču

andrej hrausky

Ko danes govorimo o Plečnikovem stadionu, nas večinoma zanima če zadošča mednarodnim pravilom za prirejanje nogometnih tekem. Verjetno ne, saj temu sploh ni bil namenjen. Jože Plečnik je stadion načrtoval za Orlovsko zvezo, katoliško telovadno društvo in ne za nogometni klub. Zato bi bilo poučno, da se spomnimo, kdo so bili Orli in kako so uporabljali svoj stadion.

Prva telovadna društva pri nas so ustanovljali nemško usmerjeni uradniki in delavci. Telovadba je bila tedaj dokajšnja novost in kmalu je postala tudi zelo priljubljena. Mnogi Slovenci so se vključili v nemške »Turnvereine« in slovenski domoljubi so jim odgovorili z ustanovitvijo Sokolov po češkem vzoru. Toda kaj, ko so Sokoli prišli pod vpliv slovenskih liberalcev. Katoliški politiki so nevoljno gledali, kako mladi telovadci postajajo podmladek liberalne stranke. Kot odgovor so leta 1905 na Jesenicah katoliki ustanovili svoje telovadno društvo in ga imenovali Orel. Podobna društva so pričeli ustanovljati tudi drugje, vendar je vodilni katoliški politik dr. Janez Evangelist Krek presodil, da ni potrebno razvijati Orlov, ampak je potrebno depolitizirati Sokole. Šele ko to ni uspelo, je Krek Orle podprl. Vendar ne kot samostojno telovadno društvo, ampak kot odsek katoliških izobraževalnih društev, ki jih je imela Slovenska krščansosocialna zveza praktično po vseh farah. To je pomenilo, da so se Orli zelo hitro razširili, saj so se priključili že razvejani organizaciji, pa tudi, da so bili le del katoliškega izobraževanja in da so ga večinoma vodili župniki in kaplani. V Zlati knjigi Orlov je F. Terseglav leta 1910 zapisal: »Orlovstvo ni izključno telovadna, temveč splošno kulturna organizacija slovenske krščanske mladine. Telovadba je le ena izmed panog izobraževalnega dela. Telovadnica ni kraj, kjer bi se bahali s predrznimi vajami, ampak kraj, kjer je

vsakomur dano vaditi se v pokornosti; smislu za red in snago, točnosti, veselosti duha. Naše stremljenje je vzgojiti potom Orla krščanskega mladeniča. Tako vzgojeni se bodo kot zreli možje borili za Slovensko ljudsko stranko, bodo njeni najboljši somišljeniki. Kot katoličani in ker so katoličani, bodo pristaši SLS.« Ker telovadba ni bila v ospredju, Orli nikoli niso dosegli športnih uspehov Sokolov. Vaje so bile lažje, k nastopom je sodila tudi skupinska molitev. Poročila s prvega vseslovenskega orlovskega zleta v Ljubljani leta 1913 omenjajo: »Velik vtis na vse opazovalce je napravilo poklekanje in dviganje med mašo na znak trombe« (Mladost 1913). Orli so se kmalu razširili tudi na Hrvaško in na Češko. Zanimivo je, da je vodstvo želelo vaje poživiti tudi z igranjem nogometa (vratarja so imenovali golmož!), vendar se mladina tedaj za to nikakor ni ogrela. Namesto tega so kot nekaj borilni šport uvedli Moreško, tradicionalni bojni ples s Korčule. Ker se je zavzeti voditelj Orlov na Jesenicah pisal Čuk, so Sokoli Orle posmehljivo zmerjali s »Čuki«, ti pa so Sokole zaničljivo ogovarjali s »Sovami«.

Katoliško usmerjeni Orli so bili v Avstro Ogrski privilegirani nasproti slovensko usmerjenim Sokolom. Po prvi svetovni vojni se je položaj v kraljevini Jugoslaviji obrnil. Država ni bila naklonjena gibanju, ki ni priznavalo pravoslavnih. Zato so se leta 1922 Orli reorganizirali v Jugoslovansko zvezo, čeprav so bili včlanjena le slovenska in hrvaška društva. Skušali so modernizirati tudi telovadbo, za kar sta se zavzemala poznejši baletnik Pino Mlakar in prvi jugoslovanski diplomant visoke šole za telesno kulturo v Berlinu Drago Ulaga. Plečnik je na prošnjo Ernsta Tomca za Orle najprej oblikoval prapor. Prva varianta, objavljena na fotografiji v knjigi Architectura perennis, ni bila sprejeta. Plečnik je potem za prapor oblikoval orlovo glavo. Izdelal je tudi več variant znaka z orlovo glavo, celo v obliki pečnic, ki jih danes lahko vidimo v krstilnici župnijske cerkve v Črnučah. Te je Plečnik uporabil šele leta 1955. Na pobudo Ernsta Tomca je Plečnik oblikoval tudi obleke za Orlice. Orli so sklenili urediti tudi prostor za svoja srečanja. V ta namen so ustanovili zadrugo Stadion. Ker je šlo za prvi stadion v Sloveniji, so ga vedno imenovali le Stadion z veliko začetnico. Ernst Tomec je bil tudi pomemben odbornik zadruga Stadion in se je zavzel, da bi načrte poverili Plečniku. Zemljišče za Stadion je bilo v lasti križevniškega reda, ki ga je izkoriščal za gramoznico. Zaradi finančnih težav so gradili postopoma. Delovanje Orlov, ki so bili razpeti med telovadbo in duševnim delom, je Plečnik razumel po svoje in je pri svojem projektu izhajal

Slika 1: Prva varianta prapora, ki ga je za Orle oblikoval Plečnik

Slika 2: Plečnikov predlog za uniformo Orlic.

iz antičnega stadiona, kjer je atletsko telovadišče povezal z gledališčem na prostem. Prvi načrt je Plečnik, ki je še vedno del leta preživeljal v Pragi, poveril svojemu študentu Ivanu Pengovu. Še istega leta so štadion delno uredili za katoliški shod. Leta 1925 so zgradili opečni zid. Plečnik je v pismu Antonu Suhadolcu, ki je vodil gradnjo razložil zakaj si je zamislil preprost zid: »... objekt je prevelik, da bi se delalo preveč motivov v njem.« Večina virov navaja, da so stebriščno lopo ob Dunajski cesti zgradili že leta 1926. Vendar so časopisi objavili, da so jo zgradili leta 1928 za orlovski tabor, načrte pa je risal Janez Valentinčič. Časopisi so večkrat hvalili dobro akustiko stadiona, na katerem so se maše dobro slišale tudi v zadnjih vrstah. Suhadolc se spominja, kako sta s Plečnikom med gradnjo preizkušala »zvocnost« Stadiona. Dodelili so jima duhovnika, ki je moral govoriti z različnih točk, onadva pa sta ga poslušala. Duhovnik je bil poznejši ljubljanski škof Rožman, ki je pozneje na istem stadionu maševal pred 50.000-glavno množico. Denarja je vedno primanjkovalo in v ta namen so priredili dve veliki loteriji. Na prvi, leta 1926, je bila glavna nagrada motorno kolo ameriške znamke Indian. Pri drugi, leta 1928, je bila prva nagrada celo vila »Stadion«, ki jo je zasnoval Plečnik, risal pa Emil Navinšek. Nekoliko spremenjena še danes stoji v bližnji Mariborski ulici. Ostale nagrade so bili šivalni stroji, kolesa znamke Puch in stenska ura.

Prva večja orlovska prireditev je bila 1. julija 1927. Na njej je sodelovalo okoli 1400 članic in članov, ki so najprej paradirali po mestu s konjenico in zastavami. Na delno dokončanem stadionu je bilo okoli 10.000 gledalcev. Še večja prireditev je bila naslednje leto, ko je od 29. junija do 1. julija na stadionu potekal tabor vseslovenskega orlovstva. Tokrat je bilo udeležencev 2400, sprevod, ki je šel iz Marijinega (danes Prešernovega) trga pa je spremljalo kar 12 godb na pihala. Na štadionu so našteali 15.000 gledalcev, spored pa je bil naslednji:

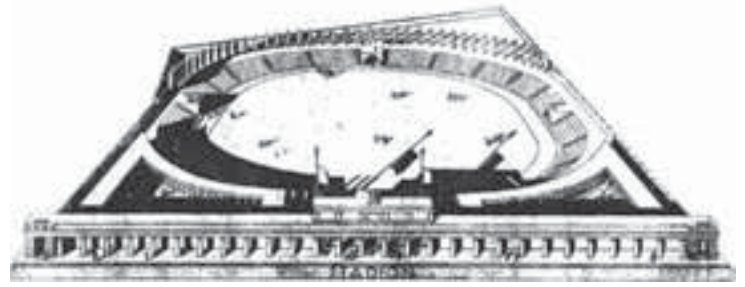
29. junija: Ob osmih dopoldne sv. maša pri Sv. Krištofu. Ob devetih praporne tekme na Stadionu. Ob pol štirih popoldne tekme posameznikov.

30. junija: Ob devetih dopoldne tekme vrst na Stadionu. Ob treh popoldne skušnja za telovadbo in petje. Ob pol osmih zvečer telovadna akademija v veliki dvorani hotela Union.

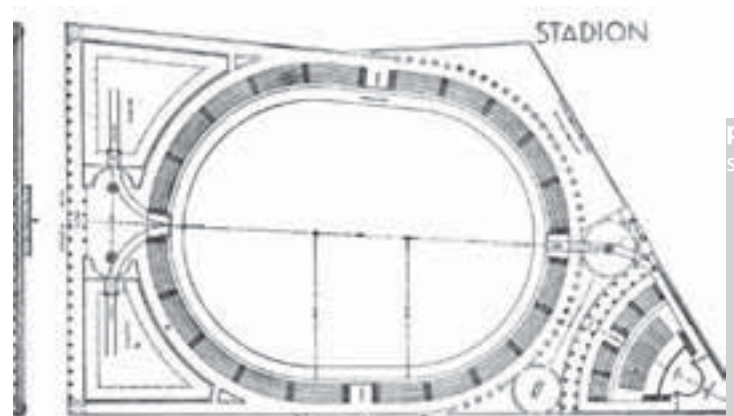
1. julija: Ob šestih zjutraj budnica. Ob pol devetih dopoldne slavnostni sprevod od Ljudskega doma skozi mesto na Stadion. Ob desetih sv. maša na Stadionu. Popoldne ob pol štirih telovadba.

S šestojanuarsko diktaturo leta 1929, so bila najprej prepovedana vsa društva in zborovanja. Najprej so še istega leta ponovno oživeli Sokoli, vendar pod strogo državno kontrolo. Tudi Orli so se počasi prilagodili. Prepovedali so predvsem javne telovadne nastope, ki itak niso bili njihova glavna dejavnost, prosvetna društva pa so še vedno lahko delovala. Orli so se znašli in v Beogradu ustanovili društvo z imenom »Orao u Beogradu«. Z njim so postopno dosegli obnovo delovanja pod novim imenom Zveza fantovskih odsekov Slovenski fantje, dekleta pa so ostala v Dekliških krožkih. Vendar nova Zveza ni bila več telovadna organizacija, ampak so prirejali nastope ob raznih svečanostih. Tako se je spremenil tudi namen stadiona, namesto telovadbe, je bil namenjen verskim svečanostim.

Že leta 1933 so v nedeljo 30. julija na Stadionu priredili proslavo ob 1900 letnici krščanstva in ob diamantni maši nadškofa Antona Bonaventura Jegliča. Spet so se udeleženci v sprevodu vili skozi mesto do Stadiona, kjer se je ob 10. uri pričela prireditev. Govoril je ljubljanski škof Rožman, mašo je daroval nadškof Jeglič, popoldne pa je bil na stadionu koncert pevske zveze in petje litanij. Slavnosti so se udeležili tudi vsi jugoslovanski škofi. Vendar pa, nobena prireditev ni preseгла evharističnega kongresa v Ljubljani leta 1935. S 200.000 udeleženci naj bi pomenil največji shod Slovencev dotlej. Za ta namen so zgradili častno tribuno z oltarjem, ki jo je pri Plečniku risala Gizela Šuklje. Gradnjo je še vedno vodil Anton Suhadolc, ki v svojih spominih piše (Plečnik in jaz, 1985), kako se je Plečnik razjezil, ker je zid nad kamnitim podstavkom umaknil za dva centimetra: »To je vendar dorsko, vi pa mi napravite odstopke; tu bi moral biti v eni ravnini zid in podstavek«. To navajam, ker nekateri vztrajno trdijo, da je Stadion manj pomembno Plečnikovo delo, da

Slika 3: Perspektiva Stadiona, ki ga je v Plečnikovi šoli risal Ivan Valentinčič

Jože Plečnik: Tloris stadiona

Slika 4: Tloris Stadiona.

Slika 5: Vila Stadion, glavni loterijski dobiček.

Slika 6: Prva Orlovska prireditev na Stadionu, 1927.

Slika 7: Med Evharističnim kongresom leta 1935 so z Brezj prišli s sliko Marije. Na fotografiji svečani sprevod proti Stadionu.

Slika 8: Procesija po ljubljanskih ulicah med evharističnim kongresom leta 1935.

se zanj ni zanimal in podobno. Nasprotno: pomembna sta mu bila tista dva centimetra, kakor tudi to, da ima stebriščna vhodna lopa ogredje iz okroglih tramov in ne, iz precej cenejših, pravokotnih.

II. evharistični kongres za Jugoslavijo se je pričel 28. julija 1935 in je trajal tri dni. Bil je veličastna manifestacija katolištva, ki je potekala po celi Ljubljani. V sprevodu so z Brezj prišli sliko Brezjske Marije, povsod so bile javne prireditve, na Stadionu je 87 duhovnikov obhajalo 26.000 dečkov in deklic. V nočni procesiji po mestu je sodelovalo 30.000 ljudi z baklami, na Stadionu je bila skupna polnočnica. Ob dveh zjutraj je Narodno gledališče na Kongresnem trgu izvajalo »Slehnika«. Kongres je tako dokončno utrdil Stadion kot prostor svečanih prireditev. Leta 1938 je stadion gostil Mednarodni mladinski tabor. Tedaj so na vsaki strani tribune dodali po sedem novih teras. Tabor je trajal od 26.-29. junija. Spet je šlo za prepletanje športa in verskih slovesnosti. Poleg tekem na Stadionu so v Marjanišču blagoslavljali zastavo, v Uršulinski cerkvi je bilo obhajilo, pridigo je imel mariborski škof Tomažič, zadnji dan, na praznik sv. Petra in Pavla, je bila na Stadionu skupna maša. Naslednje leto je bil v Ljubljani VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja, ki je trajal pet dni od 25.-30. julija 1939. Pričel se je z mašo v stolnici in nadaljeval s kongresom v dvorani Hotela Union. Kot zanimivost naj omenim, da so drugi dan kongresa v Akademskem domu na Miklošičevi cesti odprli »protikomunistično razstavo, ki je pokazala delovanje, divjanje ter opustošenje boljševikov v španski državljanski vojni. Glavni dogodki so se spet odvijali na Stadionu. V soboto je 20.000 otrok nagovoril škof Rožman, maševal pa je papežev odposlanec, poljski kardinal Avguštin Hlod. Zadnji dan, v nedeljo 30. julija pa je šla skozi mesto proti Stadionu povorka 6000 zastopnikov raznih katoliških društev in zvez, na Stadionu pa naj bi bilo 80.000 ljudi, od tega kar 13.000 tujcev, predvsem slovenskih izseljencev iz Švice, Italije, Francije, Belgije, Holandije, Madžarske, Poljske, Španije, Romunije, Afrike in Južne Amerike. Spet je maševal kardinal Hlod, pridigal pa je v francoščini, poljščini, nemščini, italijanščini in slovenščini. Po maši so sledili številni pozdravni govori, dogodek pa so tradicionalno zaključili s petjem litanij. Za obisk vseh teh prireditev je železnica ponujala posebne popuste.

Stadion je bil tudi med drugo svetovno vojno priča pomembnih dogodkov. Na njem so prisegli domobranci. In to dvakrat, prvič na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1944 in še 30. januarja 1945, na obletnico nacističnega prevzema oblasti v Nemčiji. Tudi tokrat je šlo za obsežnejše svečanosti. Proslava Hitlerjevega rojstnega dne leta 1944 je bila v Operi, prisega pa na Plečnikovem stadionu. Že zjutraj 20. aprila so na balkonu vladne palače razvili nemško in slovensko zastavo, zbrane pa je nagovoril general Rösener. Na stadionu se je prisegla z mašo, ki jo je daroval škof Rožman. Oltar je bil tudi tokrat na slavnostni tribuni. Šele po maši sta na stadion prikorakali nemški častni četi SS in tudi nemški poveljniki. Nacisti namreč niso priznavali krščanske vere. Poleg škofa, generala Rupnika, generala Rösnerja sta bila prisotna tudi nemški in hrvaški konzul. Vojaki so prisegli na meču, ki ga je izvlekel nemški vojak, kar naj bi spominjalo na prisego križarskih vitezov. Po prisegi so domobranci s četo nemške vojske in četo SS marširali po Slovenski cesti do Kongresnega trga, kjer sta jih z odra pozdravila general Rösener in Rupnik. Prisego so ponovili še 30. januarja 1945, vendar je tokrat mašo bral domobranski kurat Lenček. Takrat je general Rosener tudi odlikoval zaslužne domobranci. Tudi tokrat so domobranci paradirali do Kongresnega trga, kjer so jih pozdravili Rösener, Rupnik in škof Rožman.

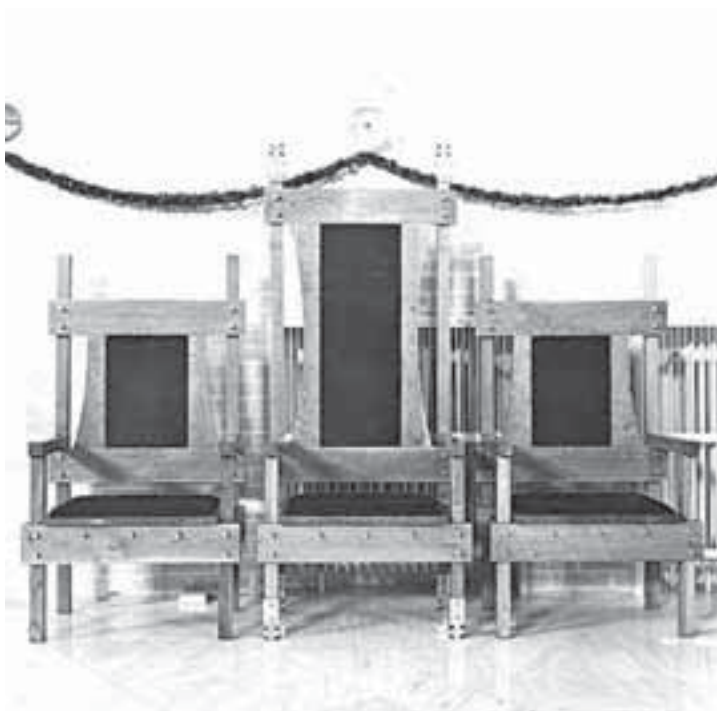
Ta kratek zgodovinski pregled kaže prvotni namen Stadionu ki so ga večkrat zapisali ob reklamnih akcijah zbiranja denarja za njegovo urejanje: Dajte mladini solnca, zraka, vode — in odvrnili jih boste od alkohola in razbrzdanega življenja, ohranili jih boste zdrave duševno in telesno. To je namen Stadionu.

Slika 9: Evharistični kongres leta 1935 na Stadionu.

Slika 10: Kongres Kristusa kralja na Stadionu leta 1939.

Slika 11: Stoli, ki jih je Plečnik oblikoval za evharistični kogres 1935, zdaj v cerkvi v zgornjih Pirničah.